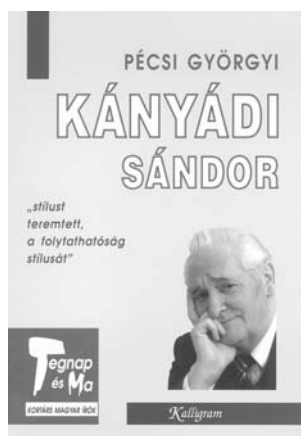

MÁRKUS BÉLA

Monográfia Kányádi Sándorról

PÉCSI GYÖRGYI KÖNYVÉRŐL

Kalligram Könyvkiadó
Pozsony, 2003
320 oldal, 2490 Ft

Önként vállalt provincializmus – szerepel annak a fejezetnek az élén, címként, amelyik a beérkezés könyveként számon tartott kötet, a *Szürkület* (1978) elemzése. Pécsi Györgyi, a monográfus, aki egyébként sem tart nagy távolságot az alanyától, Kányádi Sándortól, itt aztán igazán közel kerül hozzá. Szinte azonosul – mind az életrajzi szerzővel, mind a költeményeknek a hol vallomásosan feltárukozó lírai énjével, hol pedig a történetet mondó beszélőjével. Ennek a művek tárgyalásakor éppúgy megvan a hozadéka és az előnye, mint ahogy az életrajzi portré készítésekor, a pálya egyes állomásainak számbavételekor is. Az előbbi esetben, hogy a beleélés, az ihletett átélés következtében – igen is! – élményszerűek lesznek az egyes alkotásokról készített elemzésesei. Az utóbbiban, hogy a szerző nyilatkozataira, interjúira és vallomásaira támaszkodva életnek és műnek nem egy olyan összefüggésére mutat rá, nem egy olyan mozzanatát ragadja meg, amely eddig vagy kevésbé feltárt vagy esetleg nem is ismert. A sok közül két, esetleg jelentéktelennek látszó részlettel is érzékeltethető és igazolható ez. Az egyik a költő születésnapjával kapcsolatos. Egészen pontosan azzal, hogy 1929. május 10-én látta meg a napvilágot, amely időpont azonban egybeesett a román királyság megalakulásának évfordulójával, ezért a hatóságok egy nappal későbbre keltezték a keresztlevelét – mintha emlékeztetni és figyelmeztetni akartak volna, hogy egy napon csak egy valamit, adott esetben az államot illik ünnepelni. Hogy anekdotába illő, netán szóra sem érdemes, elhanyagolható ez a dátumcsere? A költői önszemléletben nagyon is lényeges elemmé nőhet ki magát: ahhoz az ironikus felfogáshoz vezethetett, amely életnek és létnek nem egy jelenségét, tényét hajlandó és képes megfosztani minden fennköltségtől, hévvel teli emelkedettségtől. A másik tény a második verseskötetével, az 1957-es kiadású *Sirálytánc*cal függ össze – talán nem is annyira abban a vonatkozásban, amit a monográfus kiemel, hogy ugyanis mindjárt a megjelenését követően betiltották, sőt bezúzásra ítélték, mi több, a költségeket a szerzővel fizettették meg. A kötetrel – amelyet utólag már a költő is legszívesebben meg nem jelentnek nyilvánítana – megesett ennél nagyobb furcsaság, mondhatni irodalomtörténeti csoda is. Mesébe illő, azt nézve, hogy volt is, meg nem is. Kántor Lajos és Láng Gusztáv közösen szerzett irodalomtörténetében például nem volt, a költőről rajzolt kisportré is ki-

hagyta a művek sorából – ugyanennek a sokszor forgatott monográfiának a bibliográfiájában viszont volt, a könyvészeti adatok összeállítója, Réthy Andor tudott róla. Így szerepeltették – tévesen – a *Harmat a csillagont* (1964) a második, a *Kikapcsolódást* (1966) pedig a harmadik kötetként. Olyanok is, mint Baróti Pál vagy Sőni Pál, de a magyarországiak közül a pályát és általában a romániai magyar irodalmat igazán alaposan ismerő Ilia Mihály, Kiss Ferenc, Szakolczay Lajos sem kivétel, nem szólva a költő egykori középiskolai tanáráról, későbbi jó barátjáról, Tóth Béláról. Anekdotába illő, szóra sem érdemes, elhanyagolható ez a sorrend-csere is? A betiltás és az azt követő kényszerű hallgatás önmagában véve is elegendő ok lehetne egyrészt az említésre, másrészt annak a vizsgálatára, hogy ebben a hét szűk esztendőben mennyire sikerült költői szemlélete tágitása. Azokkal a sematizmus elleni küzdelmekkel párhuzamosan, amelyeket ma már szinte szokásos az úgynevezett Forrás első nemzedéke érdemének tulajdonítani, ám amelyekből az őt felfedező Páskándi Géza – miután kiszabadult a börtönből és ismét megjelenhettek műfaji határokat alig ismerő alkotásai – legalább annyira, ha nem jobban kivette a maga részét, mint Szilágyi Domokos vagy Lászlóffy Aladár. Vagy a korban előttük járóak, az úgynevezett középnemzedék tagjai közül – ha nem a formai kísérletezéseket, az avantgárd próbálkozásokat nézzük – Székely János, nem utolsósorban pedig Kányádi Sándor. A monográfusnő nem növeli meg ezt a szerepét, de nem is tartja jelentéktelennek. Már a *Sirálytáncban* rámutat azokra a változásokra, amelyek a költő „világnézeti megrendülés”-ével függhettek össze, amennyiben az agitatív, expresszív mozgósítás mellett feltűntek a lélek belső világát, a személyiség lét- és élethelyzetét faggató költemények is. Ha a legeslegelején könnyen futottak is tollára pártos, osztályharcos versmondatok, ha – utólag sem tagadja, sőt, nem is szégyelli – maga is híve, cselekvő részese volt az új társadalom, a szocializmus építésének, az irodalom proletkultos felfogásával mégsem tudott teljes egészében azonosulni. Korántsem volt ugyan idegen tőle a propagandisztikusság, a társadalompolitikai sablonok követése, abba a sablonba azonban mégsem tudott beleilleszkedni, amelyik a pártosságot dühös elszántsággal, az ellenség megsemmisítésére törő szenvedéllyel társította. Alkati tulajdonsága, karakterében gyökerező kedélye – néha: kedélyessége – óvta meg ettől, vagy egyszerűen csak az, hogy gazdagabbnak, színesebbnek, egyszersmind bonyolultabbnak látta a világot, mint amilyenek a korabeli eszményi vers látta, láttathatta. Így állhatott elő az a felemás helyzet, amelyet az önértékelés szerinti első „igazi” kötet, a *Harmat a csillagon* kapcsán a monográfia igen körültekintően és meggyőzően jellemez. Egyfelől ott vannak azok az irodalomtörténeti érvelések, méghozzá nem kisebb tekintélyeké, mint Cs. Gyimesi Éváé és Görömbei Andrásé, amelyek szerint a klasszikus és a XIX. századi népi irány jegyében, jellegzetes műformáiban alkot – másfelől viszont, e poétikai ambivalencia, e fáziseltolódás ellenére szinte minden megvan már itt, ami később a Kányádi-líra sajátossága lesz. Megjelennek az egész költészetén végigvonuló motívumok – a báránka, a ló, a kutya, a fák –, a versépítkezés lényegében kétféle modellje – az avantgárd szabadvershez kötődőek, illetve a hagyományt kissé barokkos formában folytatóak –, verstípusai – a példázatok, látomásversek, portrék, életképek –, a lírai realizmusnak majd az elbeszélő költeményekkel, a „hosszú versek”-kel rokon példái. A metaforikus tájleírást mint a klasszikus erdélyi-transzszilván hagyományok folytatóját külön is említi, csakúgy, mint az eltérő hangoltság, hangnemi – egyúttal, persze, szemléleti – változatosság eseteit, az anekdotázó hajlamtól a tragikus hangütésig, a szelíd pátosztól a maró ironiáig, önró-

niáig. Nagyon fontosnak tartja annak hangsúlyozását is, hogy ettől kezdődően szilárdak, biztosak ars poeticájának és világlátásának axiomatikus pontjai is: a költő morális felelőssége, közösségi elkötelezettsége és egyetemes létbizalma. Az ekkor „megtalált alap” a monográfus szerint mindössze a bibliás-zsoltáros versvonulattal egészül ki, illetve, a hetvenes évek végétől az istenkérdés, a kereszténység és a lét metafizikai értelmezésének motívumaival teljeseedik be.

Ez a három axiomatikus pont, ez a megtalált alap azonban szinte magára idézi a provincializmus vádját, illetve az önként vállalt mint e támadás elhárításának talán egyetlen igazán lehetséges és érvényes módját. Pécsi Györgyi a költőre vonatkozó szakirodalom teljes birtokában úgy érvel, hogy a költői pályának többnyire a kötetekkel jelzett állomásain mind inkább előre haladva mind inkább lehetségesnek, elfogadhatónak, sőt, emberileg a legértelmesebbnek láttatja ezt a vállaltat. Biztos támaszokra is lel véleménye megerősítéséhez: provinciálisnak egyáltalán nem nevezhető művészek, tudósok gondolataira. Mindjárt a legelső mondatban például, mintegy kijelölve a monográfia alapállását, Zbigniew Herbertnek a XVII. századi flamand festőkről szóló fejtegetését idézi. Nevezetesen azt, hogy az igazán nagyok – közöttük Rembrandt, Vermeer – sohasem kerültek az Alpokon túlra, még a szomszédos országokba sem. „Hűségesekek maradtak hazájuk és szülővárosuk fáihoz, falaihoz, felhőihöz – állapítja meg –, és ami ennél is furcsább, ez az önként vállalt provincializmus vált erősségükké, ez volt a döntő a halálukat követő diadalmenetben.” Szinte példaként szolgál aztán ez a festészet arra, hogy aki megmintázza azt, amit lát, a körülötte zajló életet a maga apróságaival, az a szabadság művésze lesz. Mégpedig úgy, hogy a szabadság „nem elvont eszme”, hanem a tárgyakban, figurákban megformált valóság. Könnyű észrevenni: a monográfia a holland festők eme mintáját szem előtt tartva kíséri figyelemmel a költő életének s pályájának alakulását. Akkor is, amikor a szűkebb szülőföldhöz való ragaszkodást, a tájhaza életre szóló élményét hozza szóba. De akkor is, amikor a természeti környezettől elválaszthatatlanul azt a társadalmi háttérrel világítja be, amelyet a falusi élet, a sok vonásában XIX. századi jellegű, félféudális paraszti világ jelentett.

Eleve számolva elfogultságokkal és (elő)ítéletekkel. Hogy fanyalogni fognak – mint tette is egyik első kritikusa a nevében félig irodalmi hetilapban –, kifogásolva, a „táj-élmény” úgymond homályos fogalma hogyan szerepelhet az elemzések középpontjában. Az élet- és társadalomrajzot pedig „egy avittas irodalomszemlélet” megnyilvánulásként marasztalva el. Pécsi Györgyi is hozzászokhatott, hogy akadnak, szép számmal, amúgy eléggé céltudatos és kinyilatkoztatásaikkal fel-feltűnő alkotók, akik a személyiség céltalanná válását, eltűnését, az én eltörlését, a szorongás, a félelem létélményét megragadhatóbbnak, kifejezhetőbbnek tartják, mint a hazához, a szülőföldhöz, az otthonhoz, a családhoz kapcsolhatóak, a vonzások és taszítások életélményeit. A természet élménye homálylik előttük, ragyog viszont, mondjuk, a magány vagy a halálé. Hogy az élethez „más távlatot ad” a halál, de mást a gyermekkor is, a maga környezetével és körülményeivel; hogy az ember, az „egyedüli példány” akarva-akaratlanul szereplője a számára adott kor társadalmi és szellemi történetének? – rég szembesülni lehetett vele, hogy ezeknek a kérdéseknek a felvetése bizonyos „értelmezői közösségek”-ben eleve szűklátókörűségnek számít. A monográfus szemlélete, választott módszere önként vállaltan ócska, kopottas hát. Még – ha úgy tetszik, kihívóan – a hivatkozásaiban is. Ha naprakészen friss sietne lenni, cáfolat-

tul idézhetné például Clifford Geertznek azt az elméletét, amelyik más szakmunkákban is feltűnt már a kisebbségi lét, az „etnikum”-helyzet magyarázatára. Eme „elsődleges kötődés”-nek nevezett teória szerint „az egyes közösségek eleve adottak és ezáltal elsődlegesnek tekintik például a nyelvhez, fajhoz, valláshoz, illetve a kultúrához való kötődéseiket, ezen alapszik a személyes és közösségi identitás kialakítása”. Ez az ómódi felfogás hozza azonban magával azokat az értékeket, amelyek a kötetét valóban – ahogy ama recenzens is írta – hasznossá tehetik a tanulóifjúság számára is. Az alig valamivel korábban megjelent első Kányádi-monográfia, Kődöböcz Gábornak a költő életművét a hagyomány és az újítás egymáshoz való viszonya szempontjából elemző munkájával együtt. Amihez képest nemcsak az a többlete, ami a kézirat leadás időbeli különbségéből következhetett, hogy lehetősége is volt, de kötelességének is érezte elemezni a legfrissebb kötetet, a pálya betetőzésének számító *Felemás őszi verseket*. Jó szolgálatot tesz azzal is, hogy a mű és az élet egymásra való vonatkoztatása során krónikába illő részletességgel rögzíti azokat a tényeket és eseményeket is, amelyek a szocialista Románia minden más környező államénál szörnyűbb diktatúrája alattvalói, azaz lakói – köztük Kányádi Sándor – életét meghatározták. És bár lehetne megbízhatóbb krónikás, amiatt viszont, amit e társadalomrajzhoz műfajttörténeti, poétikai szempontból hozzákapcsol, nem érheti gáncs. Mert egyfelől jó lett volna, ha legalább egyszer helyesen szerepelne Oki Asalcsi neve, s nem tévesen, mint Szilágyi Domokos halála éve, és hogy a rendszerváltozás utáni eseményekről szólva különbséget tenne az 1990. februári marosvásárhelyi könyves-gyertyás tüntetés és a több mint egy hónappal későbbi, a Sütő András életét is veszélyeztető magyarellenos pogrom között. Másfelől viszont az sem tagadható, hogy termékeny gondolat – Csiki László nyomán – Kányádi költészetét úgy vizsgálni, mint amelyik mintegy megismétli a magyar irodalom törzsfelfejlődését. Mintha a szülőföldön, a gyermekkorban szerzett élményeket és tapasztalatokat szembesítené azokkal a benyomásokkal, amelyek az idősebb korában már-már világotutazóvá lett költőt érték. A népköltészet dallamvilágától a posztmodern szövegek dallamtalanságáig szinte minden hangot kipróbálni – ez az alakulása és távlata a költő életművének. A varázsa pedig abban rejlik, hogy minél többféle, változatos poétikai eszközzel és megoldással próbálkozik, annál eltökéltebb bizonyos értékek változatlan voltát, időtálló szerepét illetően. Ez annak a Székely János elnevezte „természetes költő”-nek az alapállása, aki az emberi élet alapvető evidenciái, igazságai, elvei dolgában elfogadja, amit készen kapott, nem teszi kételkedése tárgyává, vagy ha töpreng, vívódik is rajtuk és miattuk, énje nem merül alá a bánatban, mert hogy nem talált helyettük újat, mást.

Pécsi Györgyi szerint a költőnek az evidenciális értékekhez és az evidenciális nyelvhez való ragaszkodása a felnevelő környezet, a falusi, paraszti élet erkölcsi világából ered. De mert az eredet még oly biztos felfedése sem háríthatja el a kétely nélküli bizonyosságra, az etikai imperatívuszok maradandóságára vonatkozó kérdéseket, ezért körültekintőbb, mérlegelőbb érvelésre és elemzésre van szükség. A monográfia írója hőiséhez hasonlóan itt is leleményes és ötletes a válaszokat keresve Einsteinnek az etikai axiómák eredetét firtató gondolatára is így lelhetett rá. A relativitáselmélet megalapozójának okfejtését követi, amikor különbséget tesz az axiómák logikai és történeti szemszögből történő szemlélése között, határozottan állítva, hogy ez utóbbi, vagyis történeti nézőpontból az etikai alapigazságok egyáltalán nem önkényesek. „Eredetük – idézi szó szerint – abban az egészen természetes törekvésben található, hogy elkerüljük felebarátunk szenvedését és fizikai

megsemmisítését. Az etikai axiómák státusa... nem nagyon különbözik a tudományos axiómákétól. Az igazságuk az értékükben van”. Hasonlóképpen meggondolkodtató, egyúttal az irodalom, sőt az írásbeliség hagyományának távlatát megidéző az az első olvasásra talán öncélúan szellemesnek ható magyarázat is, amelyik a központosítás nélküli írást nem újabb keletű, avantgárd találmánynak tekinti, hanem visszavezeti a könyvnyomtatás korába. Ezt a vélekedést a monográfus „ironikus”-nak minősíti ugyan, mégis olyan részletezően vezeti elő, hogy már ezzel nyilvánvalóvá teszi, nem tartja légből kapott ötletnek. A költői pálya alakulástörténetébe valóban beleilleszkedik mindaz, amire Kányádi Sándor Tamási Áron öccsének az emlékezéseit, önéletírását olvasva figyelt fel, mind pedig az, amit az írásbeliség elterjedésének kezdetéről tételez föl. Nevezetesen, hogy Tamási Gáspár, akárcsak a parasztemberek általában, nem tartották fontosnak mondandójukat versszókkal, pontokkal tagolni – és hogy ez a tagolás, értelmezés nem a szóbeliség sajátja, hiszen az írásjeleket „az írásbeliség idején találták föl”. Mindez, természetesen, nem történeti kérdésként lényeges, hanem annak tanúsítójaként, hogy amikor a költő a verset az élőbeszédhez, a nyelvi egyszerűséghez vezeti vissza, akkor egyszerre követi a legrégebbi és a legmodernebb hagyományokat. Ide kapcsolódik aztán az a gondolat is, amely a tömör ars poetica – „A vers az, amit mondani kell” – háttér magyarázatául egyrészt egészen Jézus Krisztusig megy vissza, s ahogy ezt Pécsi Györgyi egy lábjegyzetben megállapítja, hajszálra ugyanazokat az érveket sorolva, amint Borges *A könyv* című esszéjében. Kányádi azt tartja elképzelhetőnek, hogy Afrikában egész népek átugorják az írás fázisát, hiszen – teszi hozzá – Jézus is csak egy sort írt le, azt is a porba arról, hogy az vesse rá az első követ, aki ártatlan. Borges néhány krisztusi szót említ, amit a homok mindjárt eltörölt, más-különbben pedig az ókor különös jelenségének nevezi, „amit nehezen tudunk megérteni”, hogy nem emlékeztek a modern idők könyvkultuszára. „A könyvben – teszi hozzá ő is – mindig az élőszó pótlékát látják, aztán Keletről jön egy új felfogás, amely a klasszikus ókortól teljesen idegen: a szent könyv koncepciója”. Az ars poetica magyarázatául, elfogadtatásául másrészt a magyar irodalmi múlt földidézése szolgál. Mielőtt az volna a hivatkozási alap, hogy a Gutenberg-korszak könyvbe száműzött versei – a modern technika jóvoltából is – visszakaphatják a homéroszi jogaikat, a versek mondásának, sőt éneklésének jogát, azelőtt az erdélyi peregrinusok szolgálat- és közösségvállalásában lel rá a maga mintájára. Alkotónak és közönségének ez az együvé tartozása erősítheti meg a költőt abban a reményében, hogy életműve a nemzeti hagyomány része és folytatója lesz.

Pécsi Györgyi korántsem hiszi ezt vakreménynek. A költői pálya kiemelkedő darabjainak alapos és sok szempontú elemzésével nagyon sokat tesz annak érdekében, hogy Kányádi Sándort a klasszikusoknak kijáró elismerés illesse. Nemcsak az olvasók, hanem a műírtészek körében is.